

MAPA DA ILLA DE ONS. MINISTERIO DE DEFENSA. 1 XANEIRO DE 1800? TEORÍAS, HIPÓTESES, ESPECULACIÓN,...., e CONXECTURAS SOBRE EL

Por: Anxo López Vergara & Tino Pardellas

INTRODUCCIÓN:

Quique Abati é un técnico de sinais marítimos. No ano 1986 pasou a ocupar a praza de Fareiro en Ons xunto a Jesús e Ricardo. Uns anos despois destinárono para Pontevedra, Autoridade Portuaria, para facerse cargo do mantemento dos sinais marítimos que pertencen a este Organismo.

Nestes intres, a carón do seu traballo de vixilancia e coidado destes Sinais, encargáronlle realizar un estudo e posterior traballo sobre a Historia dos Sinais Marítimos pertencentes á Autoridade Portuaria de Marín e Ría de Pontevedra. Como persoa meticulosa e metódica que é, ao lado do traballo de campo que realiza profesionalmente e do que obtén datos diariamente, está a realizar un profundo labor de hemeroteca e pescudas en arquivos, bibliotecas,...., museos.

Nunha recente charla que tivo Tino Pardellas con el, faláron da investigación que realiza e, posteriormente, tivo a ben envialle, ao coñecer os seus artigos na revista AUNIOS sobre as Baterías de Defensa de Ons, unha documentación que atopara sobre esa temática, xunto cun mapa do ano, segundo reza nel, 1800 do Ministerio de Defensa coa descrición de: *Isla de Ons y Zentolo. Depósito General Topográfico de Ingenieros.*

Dito mapa chamoulle a atención porque contiña, no centro-sur da Illa de Ons, uns cadradiños ben sinalados a modo de parcelas, outras non tan ben detalladas, varios topónimos interesantes e, o que parece, o deseño dun peirao. Preguntoulle a Pardellas se podía ter algunha idea sobre esas parcelas. Nun principio, Tino, díxolle que non, pois segundo toda a documentación que consultou nestes case 50 anos de recompilación de datos, no ano 1810 a Illa estaba totalmente deshabitada, polo que eses cadradiños, tendo en conta que o mapa pon que é de 1800, non se lle ocorreu ningún motivo para a súa existencia e menos nese ano.

Pardellas, como persoa intuitiva que é, comezou a caviar sobre esas parcelas e máis, cando ao ampliar o mapa grazas á boa resolución que ten, descubre o topónimo «*Fuente de los Ingleses*», e ao ampliar máis, comproba que hai dous nomes, a modo de topónimo, que poñen: o do sur «*Batería*» e o do norte «*Vatería*» coincidindo co lugar exacto onde, no 1810-1812, o enxeñeiro Cossio situou as dúas únicas Baterías de Defensa que se intentaron levantar en Ons para salvagardar a entrada da Ría de Pontevedra.

Cavilando sobre o tema, sacou unhas ideas que, pensou, poderían ser estudadas por persoas especializadas e dun

xeito científico-técnico, pois coida que pode ser unha “porta de entrada aberta” para investigar sobre a Historia Contemporánea da Illa de Ons.

Propúxolle a Quique Abati realizar un pequeno artigo conxunto en Aunios para informar sobre este mapa. Quique veu interesante a idea e agradeceu o ofrecemento, pero comentou que estaba moi atarefado, polo que Pardellas decidiu buscar outra persoa que colaborase con el, atopando a boa disposición de Anxo López para realizalo. Anxo é o corrector lingüístico de Aunios que o axudou nun bo número de artigos na andaina desta revista cultural.

Só esperamos que esta porta que queda aberta, sexa de interese para os investigadores.

A DATA E TOPONIMIA DO MAPA¹

O primeiro que nos chamou a atención foi a data do mapa que está entre os anos 1790 e 1800. Segundo a documentación que obra no Arquivo de Galicia sobre o tema da Fortificación das illas e concretamente de Ons; a Illa neses anos atopábase deshabitada completamente por mor das incursións marítimas que recibira.

Despois da expulsión dos franceses, 1809, a Xunta de Defensa decide a instalación de baterías (canóns) en diferentes puntos da costa galega, especialmente nas Rías Baixas pola súa doada accesibilidade. Foi nese intre cando poñen ao cura de Sanxenxo, Salvador López Gil, ao fronte da Comisión encargada de levar a cabo a fortificación de Ons, e este visita a Illa para comprobar o seu estado, confirmando o despoboamento desta, aínda que existían algunhas fráxiles construcións dispersas, tipo cabanas, posiblemente de mariñeiros-campesiños das costas próximas que, aproveitando o despoboamento, nas épocas de sementeira cultivaban algunhas terras, levaban o gando a pastar,...., e esas construcións serviríanlle de refuxio. Tamén falan da existencia dos restos dunha pequena capela.

¹ Coidamos moi importante ler e consultar previamente estes artigos para entender mellor as hipóteses sobre este mapa: Aunios 17. Páxs. 31-38. Celestino Pardellas de Blas. “*Baterías de defensa na Illa de Ons (I)*”. Aunios 22. Páxs. 38-43. Celestino Pardellas de Blas. “*Baterías de defensa na Illa de Ons (II)*”. Aunios 23. Páxs. 19-21. Celestino Pardellas de Blas. “*Baterías de defensa na Illa de Ons (III)*”. Aunios 24. Páxs. 2-5. Poden consultalos en: <http://bueu.esy.es/Revistas/Aunios/indiceAutores.htm>

Descripción

Español: Isla de Ons y Zentolo. Depósito General Topográfico de Ingenieros

Fecha

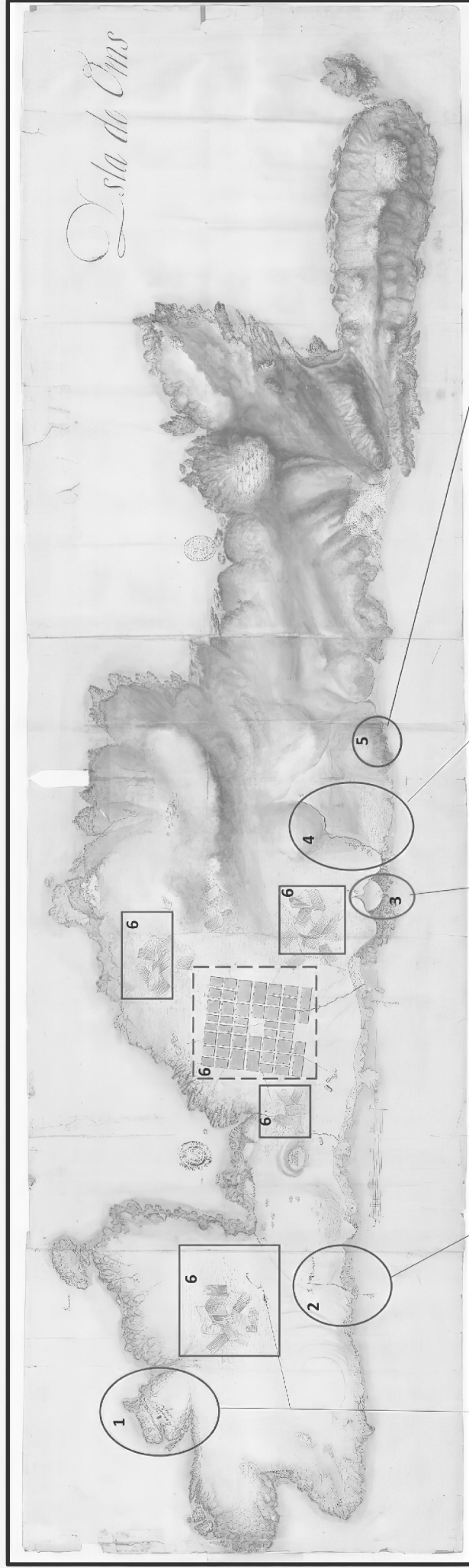
1 de enero de 1800

Fuente

<https://bibliotecavirtual.defensa.gob.es/BVMDefensa/i18n/inicio/inicio.do>

Autor

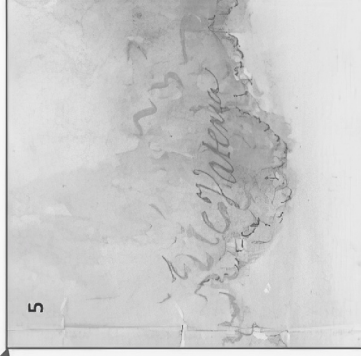
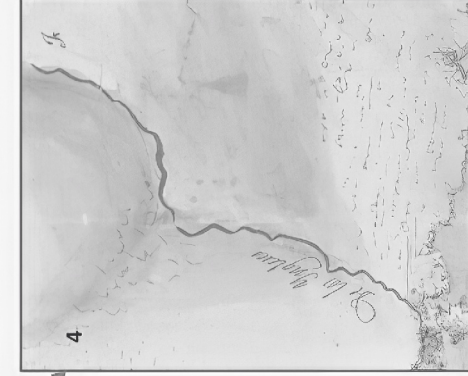
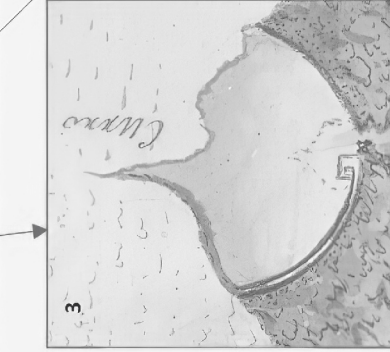
Ministerio de Defensa

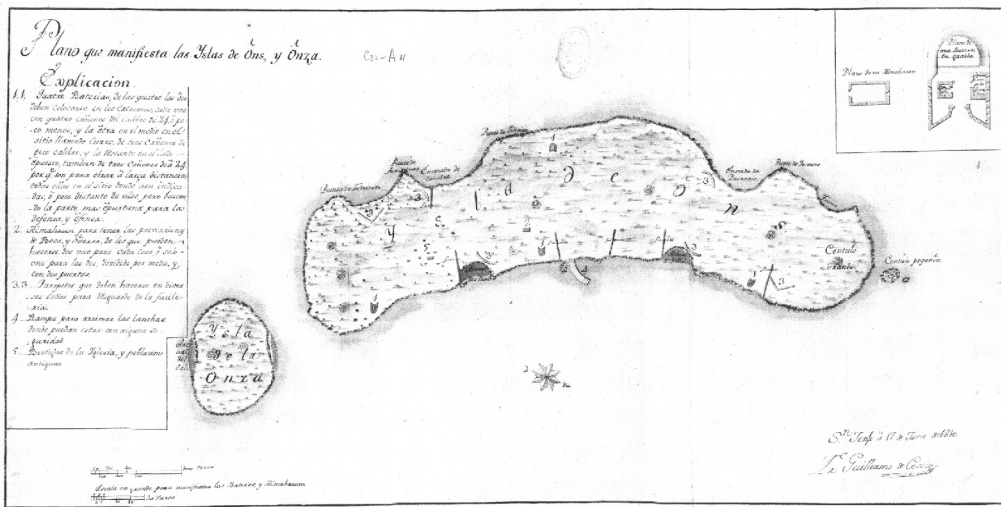

- 1.- Caverna Convento de Monjas
- 2.- Bateria. Pereiró
- 3.- Posible Peirao. Curro

- 4.- Fuente de los Ingleses
- 5.- Vateria. Curro
- 6.- Parcelas. (Accions de Primeira Clase?)

Plano-Mapa do enxeñeiro Sr. Cossio. 1810. AHG

O Comisionado, despois dun bo número de trámites burocráticos, encarga ao enxeñeiro Francisco Guillermo de Cossio poñerse mans á obra coa fortificación de Ons, dando este como primeiro paso visitar Ons para recoñecela, mirar posibilidades,..., e levantar un plano e presentalo á Xunta Superior do Reino. Dito plano é entregado por Cossio en maio de 1810.

Observando o mapa-plano aportado por Cossio, chama a atención o pouco traballado do aspecto perimetral da Illa e, tendo en conta que foi realizado entre xaneiro e maio de 1810, resulta estraño que non coñecera, buscara ou lle puxeran ao seu servizo outros mapas anteriores a esa data, como do que estamos a falar de “1800”,..., e os utilizara para unha mellor descrición do posicionamento das baterías, almacéns, depósitos,..., polos distintos puntos da Illa.

É por iso, e tendo en conta que o mapa de “1800” ten situadas perfectamente as dúas baterías que finalmente se comezaron a realizar en Ons a partir de 1810, que sacamos como **primeira hipótese sobre a data**, que ese mapa non está ben datado, coidamos que o seu ano de elaboración foi a partires de 1810.

Podemos tamén observar, no mapa de “1800”, que ten perfectamente sinaladas as fontes preto do cantil e que, precisamente, só dúas, as que desembocan a carón das baterías, puxéronlle o seu nome, ou topónimo. Das dúas destacamos a coñecida como “Fuente de los Ingleses” porque, de novo, vai ter relación coa fortificación e, sobre todo, coas Accións de Primeira Clase, das que falaremos a continuación, o que de novo fainos especular como **segunda hipótese sobre a data**, de que o mapa foi posterior ao ano “1800”.

En referencia a esta 2ª hipótese, comentar: O Comisionado fai saber á Xunta de Defensa a necesidade de comezar axiña as obras e o primeiro que recomenda, para unha

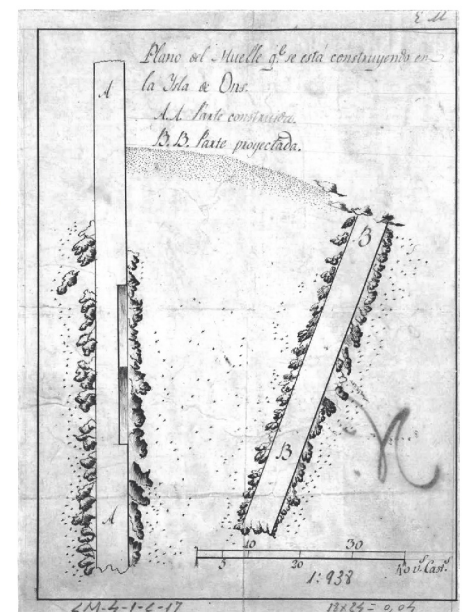
mellor execución dos traballos, é a construción dun peirao, debido á precariedade da rampla existente que dificulta o ataque e baixada de material. (Ver mapa da construción do peirao datado de 1780, aínda que cun signo de interrogación, na Biblioteca Virtual de Defensa.)

Podemos especular sobre este primeiro comentario do Sr. Gil realizado en 1810, co detalle que observamos no mapa de “1800” onde vemos unha posible construción, ou idea de facelo, dun peirao de abrigo na zona de Curro con bastante

lóxica, no que respecta ao resguardo de embarcacións. Atreverémonos a dicir como **hipótese**, que ese mapa de “1800”, quizais realizouse no 1810-1811 con ideas máis traballadas e perfiladas de Cossio e Gil.

De novo o Comisionado, por mor das dificultades económicas que están a sufrir estas obrasponse en contacto coa Xunta de Defensa pedindo máis cartos. Ante a negativa desta, posiblemente por ter outras prioridades en diferentes puntos da costa, provoca no Sr. Gil a necesidade de buscar algunha solución, atopándoa, tal vez coa axuda de ideas dalgún amigo capitalista da época, en poñer á venda unhas parcelas de cultivo na Illa, que xa utilizaban un bo número dos obreiros que foran a traballar na fortificación.

Despois de pescudar sobre a propiedade da Illa, o Sr. Gil, púxose en contacto co Cabido Catedralicio de Santiago, como “suposto dono de Ons” que, despois de facer

Outro mapa do peirao de Ons, datado de 1780, que coidamos tamén ten a data errada, polo comentado en 1810 por Gil e Cossio

as indagacións oportunas e créndose dono da illa, acepta a división dunha boa parte dela en parcelas (Accións de Primeira Clase) sempre e cando, os posteriores donos ou usufrutuarios, paguen unha renda ao arcebispado e se cumpran unhas normas que quedan reflectidas en documentos asinados polas partes. No caso que estamos a estudar, unha das condicións a cumprir era: «... que se le reserve al Cabildo el terreno para edificar desde el regato que forma el agua de la Fuente de los Yngleses acia el Pozo que está pegado al Castillo de en medio llamado de San Salvador; y desde la mar tirando al Poniente, basta el principio de la Cuesta donde concluye la línea de población trasada por el Yngenero Cossio: cuio terreno para evitar dudas en lo subsesibo se debe señalar por baras al tiempo del otorgamiento del Foro; y además contiguo a este el correspondiente a una de las doscientas acciones de primera clase excepto el de la población que vaya señalando. ...»

Deste segundo dato, podemos sacar como *hipótese* a sinalización no mapa do topónimo “Fuente de los Ingleses” pola importancia que tivo nas negociacións entre o Sr. Gil e o Cabido, que de novo reforza a nosa tese sobre a data do mapa, que seguiremos sinalando posterior a 1810.

(Nota: Ata o de agora tiñamos como mapa interesante o de Francisco Coello «1856» que, polos motivos que sexa, utiliza topónimos que atopamos neste de “1800”. Entre eles destacamos o de: Caverna chamada “Convento de Monjas”, hoxe denominado: “Buraco do Inferno”. Fonte denominada “Fuente de los Ingleses” da que o experto en toponimia, Fernando Cabeza Quiles² di: “...topónimo illán de certo moi interesante e inédito...”. E onde destacan as “Ruínas de Castillo”, con referencia ao hoxe coñecido como Castro dos Mouros, e a “Iglesia”, onde hoxe esta a pequena Capela de Canexol.)

PARCELAS SINALADAS NO MAPA DE “1800”

E xa entramos, no que podemos considerar, a parte máis importante do mapa de “1800”. A pregunta xurde: Que representan esas cuadrículas destacadas e outras, non tan definidas, que hai neste mapa e que coinciden coas mellores zonas de cultivo da Illa de Ons?

Partimos da nosa idea de que, o mapa que estamos a estudar, non é de “1800”, senón que realizouse, polos motivos que fose, a partires de 1810. Partindo desa data, si, as parcelas poden representar algo importante para investigar. Nós coidamos que esas cuadrículas se corresponden coas Accións de Primeira Clase nas que se dividiu parte da Illa e que foron vendidas a todo aquel que quixera traballar as terras aunienses, digamos, dun xeito legal.

Terras chans da zona das Xabreiras que se corresponden coas parcelas remarcadas no mapa de “1800”. Foto 1964. Stafant Mörling.

Podemos seguir especulando, dicindo que as que están máis remarcadas, poden ser as que adquiriu o potentado pontevedrés Francisco Genaro Ángel, personaxe que mercou a maior cantidade desas Accións, intuindo, despois de coñecidos os seus negocios pola zona pontevedresa e bisbarra do Morrazo, que quizais veu en Ons un lugar interesante para desenvolver algún tipo de industria relacionada coa salga, como as que xa posuía na Enseada de Aldán.

Tamén podemos conxecturar que esas parcelas remarcadas, foran as que se vendían a un maior prezo, por ser unha zona chan de doado traballo agrícola, que se corresponden coa zona das Xabreiras que vai dende o barrio de caño (onde hoxe atopamos o camiño cara ao Faro) ata o Castro dos Mouros.

Os demais espazos remarcados, poden corresponder ás terras, tamén aptas para o cultivo e que o Comisionado, Sr. Gil, encargouse persoalmente de repartir en venda ás persoas que as quixeran, despois de que o seu amigo, Genaro Ángel, xa escollera as súas.

Aquí paramos as nosas conxecturas sobre este interesante mapa atopado por Abati. Agora só queda esperar a que persoas cualificadas investiguen sobre el e nos informen das súas pescudas; que de ser certas as nosas conxecturas, estaríamos ante un importante achado, dando un transcendental paso para coñecer a historia contemporánea da Illa de Ons e que tanto influíu nos anos posteriores a 1820 na propiedade da Illa.

Se polo contrario, nada ten que ver coas nosas hipóteses, polo menos que intenten sacarnos da dúbida do por que en “1800” e precisamente onde despois se levou a cabo a súa construción, están eses nomes de: Batería e Vateria. Por que só sinalaron os topónimos dos regatos que teñen que ver coa proposta do Cabido. E, en especial, que poderían significar, no ano 1800, esas parcelas tan ben sinaladas e que coinciden coas mellores terras de cultivo de Ons.

² Fernando Cabeza Quiles. “A hidronimia da Illa de Ons na cartografía”. Revista AUNIOS nº 16. Topónimo 2010. Páxs. 27,28.